

<https://doi.org/10.62837/2025.1.69>

GÜLTƏKİN ƏZİM qızı SALMANOVA
Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti
c.gultekin1986@mail.ru

BƏDİİ TƏRCÜMƏ: MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI FƏRQLİLİKLƏR VƏ EKVİVALENTLİK PROBLEMLƏRİ

Xülasə

Məqalənin əsas məqsədi bədii tərcümə prosesinin mürəkkəbliyini və mədəniyyətlərarası fərqliliklərin tərcüməyə təsirini araşdırmaqdır. Məqalə, tərcüməçinin hər iki mədəniyyətə yaxından bələd olması və bu mədəniyyətlər arasındakı dil, sosial, dini və ekoloji fərqləri nəzərə alaraq, əsərlərin mənasının itirilmədən tərcümə edilməsinin vacibliyini vurğulayır. Həmçinin, ekvivalentlik problemləri və bu problemlərin tərcümə prosesində qarşıya çıxan maneələr haqqında geniş məlumat verilir. Məqalə, bədii tərcümənin yalnız dil bilikləri ilə deyil, həm də mədəniyyətə dair dərin anlayışla həyata keçirilməli olduğunu, tərcüməçinin dilin qrammatikası və üslubu ilə yanaşı, fərqli mədəniyyətlərə xas olan bədii ifadə vasitələrini də düzgün şəkildə istifadə etməsinin önəmli olduğunu izah edir. Nəticə olaraq, bədii tərcümənin yalnız dil biliklərinə əsaslanmadığı, həm də mədəniyyətlərarası fərqliliklərin və ekvivalentlik problemlərinin nəzərə alınmasının vacibliyi vurğulanır.

Açar sözlər: bədii tərcümə, mədəniyyətlərarası əlaqə, ekvivalentlik problemləri, mədəni fərqliliklər, tərcüməçi peşəkarlığı

Gultekin Azim Salmanova **Literary Translation: Intercultural Differences and Challenges of Equivalence**

Abstract

The main goal of this article is to examine the complexity of the literary translation process and the influence of intercultural differences on translation. The article highlights the importance of the translator being well-acquainted with both cultures and taking into account the linguistic, social, religious, and ecological differences between them, in order to translate the works without losing their meaning. It also provides detailed information on equivalence problems and the challenges they present in the translation process. The article explains that literary translation should not only be based on language knowledge but also require a deep understanding of culture. It emphasizes the need for the translator to correctly use

both the grammatical structure and stylistic elements, along with the unique literary devices characteristic of each culture.

In conclusion, the article emphasizes that literary translation is not solely dependent on language skills, but also on the consideration of intercultural differences and equivalence issues.

Keywords: literary translation, intercultural communication, equivalence issues, cultural differences, translator professionalism

Гюльтекин Азим кызы Салманова

Литературный перевод: Межкультурные различия и проблемы эквивалентности

Аннотация

Основная цель статьи — исследовать сложность литературного перевода и влияние межкультурных различий на этот процесс. В статье подчеркивается важность того, чтобы переводчик хорошо разбирался в обеих культурах и учитывал их языковые, социальные, религиозные и экологические различия, чтобы сохранить смысл произведений при переводе. Также рассматриваются проблемы эквивалентности и трудности, которые могут возникать в процессе перевода. В статье объясняется, что литературный перевод требует не только знания языка, но и глубокого понимания культуры. Важно, чтобы переводчик, помимо грамматики и стиля, правильно использовал литературные средства, характерные для каждой культуры. В заключение подчеркивается, что успешный литературный перевод невозможен без учета как языковых, так и культурных различий и проблем эквивалентности.

Ключевые слова: литературный перевод, межкультурная коммуникация, проблемы эквивалентности, культурные различия, профессионализм переводчика

Tərcümə müxtəlif mədəniyyətlərə mənsub olan xalqların qarşılıqlı şəkildə əlaqə və inkişafına təsir göstərən amillər arasında olmaqla yanaşı insanlar, cəmiyyətlər arasında mədəni əlaqələrin meydana gəlməsi və formalaşması prosesində də əsaslı rola malikdir. Belə bir fakt mövcuddur ki, hər bir cəmiyyət öz mənsubluğunu, öz gücünü, varlığını məhz digər cəmiyyətlərlə birbaşa əlaqə əsasında sübut etmək potensialına malikdir. Elə bu zaman tərcüməyə ehtiyac duyulduğu da bir həqiqətdir. Tərcümə mədəniyyətlər və millətlər arasında əlaqə yaratmaq üçün belə desək bir növ vasitəçi, körpü rolunu həyata keçirir. Texnologiyanın və ölkələr arasında müxtəlif sahələrdə baş verən əlaqələrin inkişafı tərcüməyə olan ehtiyacı artırmışdır. Tərcümə prosesi hər hansı bir mətndə mövcud olan mənanın başqa bir dilə lingvistik transformasiyasıdır. Tarixi anlayış olmaqla yanaşı, tərcümənin

mahiyyəti bütün dövrlərdə dəyişməz olaraq qalmış və şübhəsiz ki, cəmiyyətlərarasında daima əlaqə yaratmaq funksiyasını yerinə yetirmişdir.

Tərcümənin növlərindən olan bədii tərcümə millətlərin mədəniyyətlərinin tərəqqisinə, onların inkişaf mərhələsinə daim təsirini yansıtmışdır. Bədii tərcümə bir – birindən uzaq olan mədəniyyətlərin yaxınlaşmasına köməklik göstərir. Digər dillərin ədəbiyyatlarına olan marağın artması bədii tərcüməyə ehtiyacı da özü ilə birgə gətirmiş, bədii tərcümə problemlərinə daha çox diqqət ayrılmasını tələb etmişdir. Bədii tərcümə tərcümənin ayrılmaz qolu hesab olunur və millətlərarası ünsiyyətin inkişafında öz əksini tapır. Bütün dövrlərdə hər bir xalqa, mədəniyyətə məxsus ədəbiyyata bədii tərcümənin göstərdiyi təsir danılmazdır. Bədii tərcümənin mövcudluğunun əhəmiyyətini tanımayan bir ədəbiyyata rast gəlməmək mümkün deyil. Müəyyən dövrdən asılı olaraq bədii tərcümənin əhəmiyyəti, onun malik olduğu rol, millətlərin ədəbiyyatındakı tutduğu mövqe dəyişməz olaraq qalmaqdadır.

Hal-hazırda aktual olan millətlərarası kommunikasiyanın həyata keçirilməsi üçün lazım olan vasitələr önəm daşımağa davam edir. Ədəbiyyat sahəsində də bu mövzuya xüsusi diqqət ayrılır, fərqli dillərə və mədəniyyətlərə sahib olan cəmiyyətlərin əsərləri bir-birilə qarşılaşdırılaraq fərqli bir çərçivədən nəzərdən keçirilir və bədii tərcümə sahəsinə aid olacaq materiallar əldə edilir.

Bəşəriyyətin inkişafı, müxtəlif mədəniyyətlərin bir-birilə əlaqə yaratmaq istəyi və insanların öz mədəniyyətlərini tanımaq cəhdi tərcümənin təkanverici amillərindən hesab olunur. Əsrlərdir ki, öz mövcudluğunu qoruyub saxlayan və mədəni və ədəbi əlaqələrdə ciddi şəkildə əhəmiyyətə malik olan tərcümə prosesi, bir dildə yazılmış olan bir mətnin başqa bir dilə öz mənasını itirməmək şərti ilə başqa bir dilə olan transformasiyasıdır. Həmçinin, bədii tərcümə vasitəsilə də hər hansı bir millətə mənsub olan əsər fərqli bir mədəniyyətə malik olan başqa dilə tərcümə edilir, lakin əsərin məzmunu, onun daşıdığı məna dəyişilməz olaraq qalmalıdır. Kulturoloji aspektlərin təsirinə daha çox bədii tərcümə nümunələrində rast gəlmək mümkündür. Bədii əsərlərin tərcüməsi zamanı körpü rolunu oynayan tərcümə prosesi eyni zamanda bədii tərcümənin xüsusiyyətlərini də özündə əks etdirməli, üslub və ifadə vasitələrinə riayət olunmalı və orijinal əsərin məzmununa sadıq qalınmalıdır. Xüsusilə də, roman, hekayə və şeir kimi ədəbi mətnlərin tərcüməsində kultural dəyərlərə rast gəlmək mümkündür [5, s.48].

Mədəniyyətlər daşdığı dillərin xüsusiyyətlərini özlərində əks etdirirlər. Bədii tərcümənin baş verməsi üçün şübhəsiz ki, tərcüməçi hər iki mədəniyyətə də yaxından bələd olmalıdır. Hər hansı bir bədii əsərin tərcüməsinin mükəmməl şəkildə nəticələnməsi üçün əvvəlcə əsərin məzmununu düzgün formada qavramaq lazımdır, yanlışlıq yaradacaq hərfi tərcüməyə yol vermədən orijinal əsərdə istifadə olunan fikirləri, üslub və bədii ifadə vasitələrini doğru şəkildə çevirmək tələb olunur. Bədii tərcümənin həyata keçməsi üçün tərcümə edən şəxsin hər iki dilin qrammatikasına bələd olub, bu dillərdə normal şəkildə danışmağı kifayət etmir, çünki danışqda

istifadə olunan dil ilə yazılı mətnlərin dili arasında fərqlər mövcuddur ki bu fərqləri də yalnız dilin qrammatikasını bilməklə yerinə yetirmək mümkün deyil. Sadəcə dili bilən şəxs düzgün tərcüməyə nail ola bilmir, tərcüməçinin həmin sahə üzrə biliyi də olması vacibdir. Məsələn, bədii tərcümə nümunələrinin yaranması üçün tərcüməçi əvvəlcə əsərin məzmununa dərk etməli, bədii ifadə vasitələrinin istifadə imkanlarına dərinlən bələd olmalı, sözlərin düzgün şəkildə seçilməsinə və istifadəsinə nail olmalıdır. Əks halda, orijinal əsərdə istifadə olunan sözlərin qarşılığını birmənalı şəkildə tərcümə olunan əsərdə qeyd etməklə yanlış tərcümələr əldə edilir. Belə problemlərə daha çox bədii tərcümə zamanı rast gəlinir və fərqli mədəniyyətlərə sahib olan millətlər arasında bədii tərcümə prosesi zamanı kultural fərqlərin mövcud olması səbəbilə müxtəlif fikirlər qarşıya çıxır [6, s.69].

Hər hansı bir dildə yazılan əsəri tərcüməçi öz dilinə tərcümə edərkən sahib olduğu söz ehtiyatı bu prosesin reallaşması üçün köməklik göstərə bilər, lakin orijinal əsərdə olan fikirləri eyni formada olduğu kimi əks etdirmək üçün kifayət etməyəcək. Bədii tərcümə mətni özündə bir çox linqvistik xüsusiyyətlərlə yanaşı, eləcə də sosial və mədəni həyatın müəyyən aspektlərini də daşıyır. Yəni, bədii tərcümə ünsiyyət vasitələrindən biri olub mədəniyyətlərarası əlaqəni özündə əks etdirir. Elə bədii tərcümənin həyata keçməsinə çətinləşdirən amillərə mədəniyyətlərin öz aralarında mövcud olan fərqlilikləri misal göstərmək olar.

Mədəniyyəti tərcümədə sözlər vasitəsilə ifadə edirik, sözlər bir növ mədəniyyəti əks etdirən simvollarıdır. Bu zaman əvvəlcə mədəniyyətlərin aralarında olan fərqləri araşdırmaq, daha sonra isə tərcümə dilində ona ən uyğun olan ekvivalenti seçib vermək lazımdır.

Bədii tərcümədə ekvivalentlik problemləri dedikdə mədəni, ekoloji, sosial, dini həmçinin, dil baxımından fərqliliklər səbəbilə qarşıya çıxan maneələr nəzərdə tutulur. Bədii tərcümə ədəbiyyat sahəsinə aid olan əsərlərin bir dildən digər bir dilə tərcüməsi prosesi hesab olunur. Bədii tərcümə tərcümənin ən çox istifadə olunan növlərindən biri sayılır. Bədii tərcümənin tərcümənin müraciət olunan növü hesab olunmasına səbəb ədəbiyyat sahəsinə hər ölkədə xüsusi diqqət ayrılmasıdır. Belə bir həqiqət var ki, hər bir xalqın varlığını, onun dünyasını öyrənmək üçün onun ədəbiyyatına müraciət etmək bəzən kifayət edə bilər. Hər bir millətin, cəmiyyətin digər millətlərin, cəmiyyətlərin mədəniyyəti ilə olan əlaqəsi, onların mədəniyyətlərini müəyyən dərəcədə mənimsəməsi, özününküləşdirməsi, öz adət-ənələri, dünyagörüşləri ilə əlaqələndirməyə çalışması yalnız həmin cəmiyyətin inkişafına, onun tərəqqisinə töhfə verə bilər [3, s.15].

Hər bir ölkədə bədii tərcümənin tarixi xalqın ədəbiyyatı ilə üzvi şəkildə bağlıdır. Ədəbiyyatda hələ ən qədim zamanlara aid olan tərcümə nümunələrinin olmağı bədii tərcümənin tarixinin uzun illər boyu mövcud olduğunu sübut edir. Bədii tərcümə tərcümənin belə demək olar ki, "canıdır". Bu tərcümə növü digər növlərə nisbətən daha sərbəst olmaqla yanaşı, həmçinin tərcüməçi üçün kifayət qədər də

mürəkkəb xarakter daşıyır. Uzun illərdir ki, bədii tərcüməyə müraciət olunur, bəşəriyyət inkişaf etdikcə və yeni dünyagörüşlərini, fərqli fikirləri, müxtəlif hadisələri öyrənmək arzusu mövcud olduğu müddət ərzində tərcüməçilər də bu prosesi davam etdirəcəklər.

Bədii tərcümə zamanı bədii ədəbiyyatın bir sıra çətinlikləri ilə üzləşə bilərik ki, bu da tərcüməçinin işinə maneə yaradır. Bədii ədəbiyyatın tərcüməsində əsas çətinlik yaradan bir dildə mövcud olub digər dildə qarşılığının yeni ekvivalentinin olmadığı sözlər, ifadələr, anlayışlardır. Bədii ədəbiyyat həmçinin, millilik xüsusiyyətinə əsasən səciyyələndirilir. Hər bir bədii ədəbiyyat nümunəsində kifayət qədər milli elementlərə rast gəlmək mümkündür, bu elementlər həmin əsərin mənsub olduğu milləti əks etdirir. Tərcümə nəzəriyyəsinə həsr olunmuş ədəbiyyatda belə elementlər əvvəllər milli koloriti əks etdirən söz və ibarələr kimi təqdim olunmuşdur. Kolorit italyan dilindəki *colorito* sözündəndir, rəngkarlıq terminidir, sonralar bədii ədəbiyyata, həmçinin bədii tərcüməyə də şamil edilmişdir.

Tərcümə üzrə son dövrlərin nəzəri ədəbiyyatında ölkə və millətlə bağlı bütün anlayışlar (antroponimlər, toponimlər, məişətdə işlənən əşyalar, milli xörəklər, geyim və s.) kultural terminlər kateqoriyasına daxil edilir. Buna görə də onların hədəf dildə transformasiyasına xüsusi həssaslıqla yanaşmaq tələb olunur. "*Hamlet – Azərbaycan dilində*" adlı kitabda milli koloritə mənsub olan sözlərə misal olaraq "*Hamlet*" əsərində Hamletin müqəddəs Patrikə and içdiyini qeyd edir. Burada Patrik sözü hər bir oxucu tərəfindən anlaşılmaya bilər. Müqəddəs Patrik katolik kilsəsinin rəvayətinə görə məşhərin mühafizəsidir, bundan əlavə o, İrlandiyanın himayədarıdır, rəvayətə görə Müqəddəs Patrik bütün ilanları qovub çıxarmışdır. Hamlet atasının qulağına zəhər tökməklə öldürən əmisindən qisas alacağına, müqəddəs Patrikə and içir, çünki rəsmən kralın ilan vürməsi nəticəsində öldüyü elan edilmişdir. And içir ki, Danimarkanı bu əfi ildən azad edəcək [4, s. 124]. Əsərdə göstərilən bu ifadə ilə xalqın inancı öz əksini tapır.

Q. Bayramovun "Tərcümə sənəti" kitabında qeyd etdiyi "*He is a real Canute*" cümləsi haqqında dedikləri çox vacib bir məsələyə toxunur: xüsusi isimlərin və mədəniyyətə aid olan ifadələrin tərcüməsində qarşılaşılan çətinliklər.

"*He is a real Canute*" cümləsindəki *Canute* sözü bir xüsusi isimdir və bu ifadə, müəyyən bir tarixi şəxsiyyəti – İngiltərənin məşhur kralı *Canute* (Knut) nəzərdə tutur. *Canute* XX əsrdə İngiltərənin, daha sonra isə Danimarka və Norveçin kralı olmuşdur. Rəvayətə görə, *Canute* öz gücünə o qədər arxayın imiş ki, bir dəfə qılınıcı çəkib dənizə dayanmağı, sahilə yaxınlaşmamağı əmr edir. Şübhəsiz ki, dənizin qarşısında kim dayana bilər? Onun bu hərəkəti mənasızdır [2, s. 183]. İngilisdilli cəmiyyət bu ifadə ilə boş işlərin arxasınca gedən insanı işarə edir. Milli koloritə mənsub olan sözlər bədii əsərlərin tərcüməsi zamanı yaranan ilk problemlərdən biridir.

Azərbaycandilli oxucu üçün bu ifadənin aydın olmaması, xüsusilə *Canute* -un tarixi və mədəni mənasına dair məlumatların olmaması ilə əlaqədardır. Q.Bayramovun dediyi kimi, əgər oxucu Canute haqqında məlumatlı deyilsə, bu cümlənin tam mənasını anlamaq çətinləşir. Beləliklə, tərcümə zamanı bu cür xüsusi isimlər və mədəniyyətə aid ifadələr daha geniş izahlarla, bəlkə də əlavə açıqlamalarla təqdim edilməlidir.

Məsələn, bu ifadənin tərcüməsində "*o, həqiqətən də, mümkün olmayan bir işi yerinə yetirməyə çalışan bir insandır*" kimi bir açıqlama verilməli və ya *Canute* haqqında qısa bir məlumat verilməlidir ki, oxucu tarixi və mədəni konteksti anlasın.

Hər xalqın özünəməxsus şəkildə xüsusi isimlərlə bağlılığı mövcuddur. Məsələn, Azərbaycan dilində Hacı Qara xəsisliyin, Koroğlu mərdliyin, Dədə Qorqud müdrikliyin, Leyli və Məcnun sevginin simvoludur.

Milli koloritə mənsub olan xüsusi isimlərdən başqa rənglərin də xalqların mədəniyyətində həm ortaq, həm də fərqli xüsusiyyətləri mövcuddur. Azərbaycan mədəniyyətində "qara" sözü bədbinlik, yas rəmzidir. 20 Yanvar soyqırımının tarixə "Qara Yanvar" adı ilə düşməsi də qara rəngin malik olduğu mənə ilə əlaqədardır. Qara yanvar dedikdə Azərbaycan mədəniyyətini və tarixini bilən insanlar ifadənin mənsub olduğu mənəni başa düşürlər. 1990-cı ilin 20 yanvarında rus və sovet qoşunlarının birgə fəaliyyəti nəticəsində qoşunlar dinc əhaliyə divan tutaraq onları qətlə yetirmişdir. 20 Yanvar ifadəsinin məhz "Qara Yanvar" adlandırması da bu gün baş verən vəhşilik və hüznə əlaqədardır.

Poeziya nümunələrində rənglərlə bağlı olan ifadələrə rast gəlinir. Məsələn, Rəsul Rzanın "Qanadlar" şeirində ala göylər, "Çinar" şeirində ağ ulduzlar, "Torpaq" şeirində qara gecələr, bomboz torpaq kimi birləşmələrin isə kalka üsulu ilə olduğu kimi Azərbaycan dilindən ingilis dilinə tərcüməsini vermək mümkündür. Bədii ədəbiyyatda rənglərin ifadə etdiyi mənə milli mədəniyyətlərlə bağlı olduğu zaman tərcüməçi araşdırma aparıb yanlışlığa yol verməməlidir, bunun üçün düzgün ekvivalentin seçilməsi əsasdır.

Bədii tərcüməyə bədii əsərlərin, yəni insanın bədii təxəyyülünün məhsulu olan bədii ədəbiyyatın (hekayə, povest, roman, poeziya, dram əsərlərinin) tərcüməsi daxildir. Bədii ədəbiyyat estetik koqnitiv (idraki) funksiya daşıyır. F. Abdullayeva "Peşəkar tərcümənin əsasları" kitabında qeyd edir ki, bədii ədəbiyyatdakı fikirlər bədii şəkildə təqdim olunur. Zoologiya fənnində heyvanların ayrı-ayrı növləri, cinsləri, yaşayış tərzləri, yayıldığı coğrafi ərazi və sairədən bəhs olunur. Bədii ədəbiyyatda isə bunlar artıq hansısa rəmzə çevrilirlər. Məsələn, şir, pələng güc, qəhrəmanlıq rəmzi, bülbül nəغمəkarlıq rəmzi və s. Ola bilər ki, bu cür bədii obrazlar məxəz və hədəf dillərdə üst-üstə düşməsinlər [1, s. 95].

Göründüyü kimi bədii tərcümə zamanı müxtəlif problemlər qarşıya çıxır ki, tərcüməçi bu problemləri həll etmək üçün mütləq şəkildə müəllifin vermək istədiyi mənəni bilməlidir. Bu çətinliklərin də aradan qaldırılıb tərcümə zamanı

ekvivalent seçilməsi üçün tərcüməçi iki mədəniyyət barədə də məlumatlar əldə edib maksimal dərəcədə düzgün ekvivalent seçimi etməyə çalışmalıdır.

Ədəbiyyat

1. Abdullayeva F. Peşəkar tərcümənin əsasları. Bakı, UniPrint, 2010, 218 s.
2. Bayramov Q.H. Tərcümə nəzəriyyəsi. Bakı, «Oka Ofset» nəşriyyatı, 2008, 218s.
3. Cəfərova K.A. İnterferensiya və tərcümə // - Bakı: Azərbaycanda Xarici Dillər. Elmi-metodik və ictimai-publisistik jurnal, №1 (20), 2013. - s.14-16.
4. Rəhimli E. Hamlet - Azərbaycan dilində. Bakı, Təhsil, 2013, - 184s.
5. Kirsten M. Translation: A Multidisciplinary Approach. United Kingdom, Oxford University Press, 2005, 448s.
6. Levy J. The Art of Translation. Niderland, John Benjamins Publishing Company, 1992, 128s.

Rəyçi fil.f.d. Tofiq Quliyev